

הלכות ברכות שיעור ט (סימן קעה, קעז) – "הטוב והמטיב" ו"פת פוטר כל מיני מאכל"

סימן קעה – דיני ברכת הטוב והמטיב על היין

סעיף א – הביאו להם יין אחר, אינו מברך בפה"ג, אבל מברך עליו: הטוב והמטיב. הגה: אף על גב שאין לו עוד מן הראשון (ב"י); ולא דוקא הביאו להם מחדש, אלא ה"ה אם היה להם מתחלה שתי יינות, מברכין על הב' הטוב והמטיב. הגה: ודוקא שלא היו לפניו יחד כשבירך בפה"ג, אבל היו ביחד א"צ לברך אלא בפה"ג, כמו שיתבאר סעיף ג' (ד"ע להשוות הטור עם מרדכי פ' הרואה) (ב"י).

סעיף ב – מברכין הטוב והמטיב על כל שינוי יין מן הסתם, אפילו אינו יודע שהשני משובח מהראשון, כל שאינו יודע שהוא גרוע ממנו. הגה: ואין חילוק בין שניהם חדשים או א' חדש וא' ישן (ב"י בשם תוס' פרק הרואה וטור ותרומת הדשן סי' ל"ד) ואפי' שתה ממנו תוך שלשים יום. י"א דאם שתה תחלה יין אדום והביאו לו יין לבן, אף על פי שהוא יותר גרוע, מברך הטוב והמטיב לפי שהוא בריא לגוף יותר מן האדום (מרדכי פרק ערבי פסחים).

סעיף ג – הביאו לו יין רע ויין טוב כאחד, יברך מיד בפה"ג על הטוב ופוטר את הרע; ולא יברך על הרע תחלה בפה"ג כדי לברך אחריו הטוב והמטיב, כי לעולם יש לברך על העיקר ועל החביב תחילה.

סעיף ד – אין לברך הטוב והמטיב א"כ יש אחר עמו, דהכי משמע: הטוב לו, והמטיב לחבירו; וה"ה אם אשתו ובניו עמו, אבל אם הוא יחיד, לא.

ביאור תקנת ברכת "הטוב והמטיב" – הלבוש (ס"א) מבאר: "כיון שיין קובע ברכה לעצמו בכל מקום ועכשיו אינו יכול לברך אותה ברכה (שכבר יצא בברכת הגפן שבירך על המין הראשון), קבעו לברך על זה השני ברכה אחרת והיא זו, "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הטוב והמטיב", כלומר שהטיב לי בראשונה ועוד השפיע לי מריבוי טובתו כו"י.¹ (ולפי"ד הלבוש משמע, שאם מברך "הגפן" אינו מברך "הטוב והמטיב", אך יעוי' לקמן מש"כ בכוס בליל הסדר ובכוס של ברכת המזון).

ומוסיף השו"ע הרב (סדר ברכת הנהנין פי"ב): "אע"פ שהוא בענין שאין צריך לברך עליו בורא פרי הגפן, כגון בני חבורה המסובין אצל בעל הבית ודעתם מתחלה על כל מה שיביא להם בעל הבית, שמפני חשיבות היין שהוא משמח אלהים ואנשים, תקנו חכמים עליו עוד ברכה כשמרבים בשמחה להביא ממנו לשתות עוד יין שני".

ועוד כותב המשנ"ב בשם הרבינו בחיי: "כי ידוע, שהאדם צריך למעט בתענוגי העולם, ויין הלא מביא לידי שמחה ויכול לבוא לידי קלות ראש, לכך סידרו נוסח זה של הטוב והמטיב, שידוע שברכת הטוב והמטיב שבבהמ"ז תקנו על הרוגי ביתר שנתנו לקבורה, ועי"ז יזכור יום המיתה ולא ימשך אחר היין הרבה".

סתירה בדברי השו"ע – בסעיף א כתב השו"ע "אם היה להם מתחילה שתי יינות על השני מברכין הטוב והמטיב", ואילו בסעיף ג כתב "הביאו יין רע ויין טוב כאחד יברך בפה"ג על הטוב ופוטר הרע, ולא יברך על הרע בפה"ג כדי לברך אחריו הטובה"מ כי לעולם יש לברך על העיקר ועל החביב תחילה". וג' תירוצים נשנו בזה: [א] הרמ"א כותב "ודוקא שלא היה לפניו יחד כשבירך בפה"ג, אבל הוא ביחד א"צ לברך אלא בפה"ג כמו שיתבאר בסעיף ג". [ב] הב"ח תירץ, דבסעיף א איירי שעבר וברך על הגרוע. [ג] והט"ז פירש, דבסעיף א מיירי, בנסתפק איזה עדיף, ובסעיף ג מיירי בידוע שהוא גרוע יותר.

תנאי הדין – למעשה קשה מאוד שיתקיימו כל תנאי הדין של ברכת "הטוב והמטיב", לפי שיש בו כמה וכמה תנאים וכדלהלן:

[א] **נשאר מהמין הראשון** – צריך שישאר מהמין הראשון, שאז מביאין את היין השני מחמת השינוי ולא מחמת שכלה הראשון (משנ"ב סק"ג).

[ב] **דעתו מראש** – אם היה היין בביתו² והיה בדעתו מראש לשתות גם מהמין השני, נחלקו בזה הפוסקים, ומספק לא יברך (משנ"ב סק"ד)³. וראה מש"כ בהערה⁴.

¹ ומוסיף הלבוש בהג"ה: "והא דמברכין על שינוי יין הטוב והמטיב ועל שינוי פת אין מברכין, היינו הטעם משום דגבי פת אמרינן דאורחיהו דאינשי למיכל תרי מיני או ג' מפת וכי בריך מעיקרא אדעתא דכולהו מברך, אבל יין אין דרך לשתות בסעודה אחת משני מינין ולא היתה דעתו עליו בברכה ראשונה לפיכך מברכין הטוב והמטיב. ועוד טעם אחר דיין משמח וסועד משום הכי מברכין על שינוי יין הטוב והמטיב, אבל פת סועד ואינו משמח, ועוד דלא אשכחן שירה אלא על היין כו". אי נמי משום דהטוב והמטיב ביבנה תקנוה על הרוגי ביתר הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה והם בצרו לכרמיהם שבע שנים מדמם והקיפו כרמיהם מהרוגיהם, לפיכך תקנו לומר הטוב והמטיב על היין שהוא כמו דם".

² לאפוקי אם הביא אח"כ מהמחסן וכדומה שמברך (שעה"צ אות ו).

ג] **השני גרוע יותר** – אם יודע⁵ שהמין השני גרוע יותר, או שמסתפק שמא זה גרוע מאוד שראוי לשתיה רק מדוחק, לא יברך (משנ"ב ס"ק ז-ח).

ד] **יחד ושותפות** – אין מברכין א"כ שני בני אדם שותים מב' המינים יחד בחדר אחד. וכמו כן אין מברכין א"כ יש לחבירו שותפות באותו היין, אבל אם הוא רק אורח בעלמא שבעה"ב נתן לו לשתות או שהקנה לו כוס במתנה, אין מברכין. ואם העמיד הבעה"ב את הבקבוק על השולחן שכל מי שירצה יכול לשתות, הוי כשותפות ויכולים לברך, וכן אשתו ובניו כיון שצריך לפרנסן הוי כאלו יש להם חלק בו (משנ"ב ס"ק טו). וי"א שגם צריך לשתות שיעור רביעית מכל מין (מנח"י ט, יד בשם הדע"ת וכה"ח).

ה] **מיץ ענבים** – יש אומרים⁶, שאם שתה מעיקרא מיץ ענבים ואח"כ שותה יין, בזה לא נאמר הדין של הטוב והמטיב ע"ש.

כוס של ברכת המזון – כוס של ברכת המזון אין מברכין עליו הטוב והמטיב, הגם שהוא ממין אחר, מאחר שכבר אמר עליו "הטוב והמטיב" בברכת המזון. אך הנה הרע"א כותב, שבנמלך או שהיה שינוי מקום שצריך לברך עליו בורא פרי הגפן, ממילא אין שייך ברכת הטוב והמטיב, דהוא ענין חדש ואין שייך לייין ששתו מקודם, אם כן הוא הדין בנדון זה בלא"ה אין צריך לברך הטוב והמטיב, דהא צריך לברך בורא פרי הגפן עליו ואין שייך לייין שבתוך הסעודה⁷ (משנ"ב סק"ב ושעה"צ אות ב). וראה מש"כ בפנים בתחילת הדברים בשם הלבוש.

ד' **כוסות בליל הסדר** – בליל הסדר לכתחילה לא ישתה ממין אחר של יין בתוך הסעודה ("שולחן ערוך"), כדי שלא יצטרך לברך עליו הטוב והמטיב, ויהיה נראה קצת כמוסיף על הכוסות, אך אם הוא צמא וחושק לשתות ממנו יכול לברך עליו הטוב והמטיב. אבל יכול לקחת יין מסוג אחר למנין הכוסות גופא, כגון שטעם כוס הראשון ולא ערב לו היין, יכול לקחת מין אחר של יין לכוס שני, ויברך עליו "בורא פרי הגפן" וגם "הטוב והמטיב"⁸ (משנ"ב סק"ב ושעה"צ אות ג). ולגבי סדר הברכות, יעוי' בשו"ע הרב (סדר ברכת הנהנין פי"ב) שכותב: "ואם הוא בענין שצריך לחזור ולברך בורא פרי הגפן על השני כגון בנמלך, יברך תחילה הטוב והמטיב ואח"כ בורא פרי הגפן".

³ וגם לדעת החולקים שגם אם היה דעתו מעיקרא מברך, מ"מ אם שניהם היו לפניו ואחד מהם משובח מחבירו, הוא מוכרח לברך הגפן על המשובח וממילא נפטר גם הגרוע יותר, ואח"כ אי אפשר לברך הטוב (א"כ הוא מסופק וכמש"כ בסמוך). ואם הוא מעוניין ביין הפחות משובח מסיבות אחרות (ולא בגלל לתא של ברכות) אין בעיה (וזאה"ב פרק יח).

⁴ הנה דברי המשנ"ב מוקשים מאוד ממש"כ בעצמו (ס"ק יד) "ואם מסופק לו איזהו טוב ואיזהו רע, מותר לו לכתחילה לברך בפה"ג על האחת וברכת הטוב על השני אף שהובאו לפניו לכתחילה שניהן כאחת, וזהו מדינא, ומ"מ טוב להדר כשיש לו ספק איזהו טוב שמתחילה יסלק אחת מן השולחן, ואח"כ יברך בפה"ג על האחת, ואח"כ יברך ברכת הטוב על השני, ויוצא בזה ידי כל החששות". וקשה, שהרי המשנ"ב הכריע, שאם היה דעתו מעיקרא על שניהם שאינו מברך. ות"ח אחד שליט"א הציע לבאר, שהמשנ"ב כאן לא נכנס לפרטים, ואין ה"נ כדי לצאת כל החששות צריך ג"כ להוציא מביתו. אך מלבד שזה דוחק טובא, אך גם בסברא נראה, שאם מוציא את היין מביתו ע"ד להכניסו חזרה לביתו, שזה לא מועיל מאומה. ובספר חידושי בתרא הציע לבאר בזה: שיש בזה ב' כללים אימתי מברכים הטוב והמטיב, [א] יין הטוב כלפי יין גרוע. [ב] שינוי יין גם כששניהם שוים. ולכן אם מברך על הגרוע תחילה, ודאי מברך אח"כ הטוב והמטיב על המשובח (משנ"ב סק"ה), ואפילו אם הוא מסופק ג"כ מברך על השני הטוב והמטיב (משנ"ב ס"ק יד). ורק כששני היינות שוים, שאז כל המעלה והנידון רק מצד הריבוי והתוספת, בזה צריך שלא יהיה היין לפניו או שלא יהיה דעתו מעיקרא. ואם כנים הדברים אז נמצא, שברוב פעמים מברכים הטוב והמטיב, כי הרי אם מביאים יין מחמת שנגמר הראשון בלא"ה לא מברכים הטוב והמטיב (משנ"ב סק"ג), והנידון רק כשמביאים סוג אחר, ובד"כ מסופקים אם הוא יותר טוב או לא, ובכה"ג יש לברך על השני הטוב והמטיב.
⁵ ואם הוא מסופק איזה יותר טוב, יוכל לכתחילה לברך בפה"ג על אחד וברכת הטוב על השני אף שהובאו לפניו לכתחילה שניהן כאחת. ומ"מ טוב להדר כשיש לו ספק איזהו טוב, שמתחילה יסלק אחת מן השולחן, ואח"כ יברך בפה"ג על האחת ואח"כ יברך ברכת הטוב על השני, ויוצא בזה ידי כל החששות (משנ"ב ס"ק יד).

⁶ עי' שו"ת מנחת יצחק (ט, יד) ובזאת הברכה (פרק ח).

⁷ ויש להעיר שהרי אחד התנאים של "הטוב והמטיב" זה שישתו שני בני אדם מב' מיני היין, וא"כ כאן אין לו לברך הטוב והמטיב א"כ שני בני אדם שותים מב' מיני היין, וצריך לדחוק שאירי שמשקה מהכוס של ברכה גם לאחרים (אולם צ"ע ממש"כ בפנים ש"א שכל אחד צריך לשתות רביעית). וכן יש להעיר במש"כ בסמוך לגבי כוס של ד' כוסות, שאין לברך "הטוב והמטיב" א"כ שותים ממנו שתי בני אדם, וצ"ע.

⁸ הגרשז"א (מנח"ש א, יח בהערה) מעיר על דברי המשנ"ב שיכולים ליקח מין אחר של יין לכוס שני של ד' כוסות ויברך עליו בפה"ג וגם הטוב והמטיב, וצ"ע, דבאותו ב שלפני זה הביא מהרעק"א, דאם מברכין בפה"ג אין מברכין הטוב והמטיב. אולם לדברינו אפשר דשאני הכא שגם ברכת בפה"ג חשיב כברכת השבח, אך אעפ"כ אין זה נלענ"ד, וצריכים לומר שהדברים שבאות ג' אינם לפי שטת הרעק"א שהזכיר באות ב".

שכח לברך "הטוב והמטיב" קודם השתיה – הבית יוסף מביא בשם רבינו קלונימוס הזקן, שאין צריך לברך הטוב והמטיב עובר לעשייתו, ואפילו אחר שתייתו מברך, הואיל ואינו בא כשאר מצות לברך "אשר קדשנו במצותיו וצונו" אלא לשבח בעלמא. והשיג עליו הבי"י, דמאי שנא משאר ברכות הנהנין. ותירץ האליה רבה, דבכל ברכת הנהנין מברך על הנאתו משא"כ זה שהוא לשבח בעלמא ולשמחה. ואם נזכר כשיין עדיין בפיו נראה דוודאי מברך אחר שתייה. ולמעשה המשני"ב (ס"ק טו) מסיק: "אבל אם נזכר אחר שכבר שתה, אין כדאי לברך. ומיהו כשיש עוד יין בקנקן, לכו"ע יכול לברך, דדמי למי ששכח לברך המוציא ונזכר קודם גמר סעודה".

סימן קעז – דברים הבאים בתוך הסעודה ואחר הסעודה מה דינם

סעיף א – דברים הבאים בתוך הסעודה, אם הם דברים הבאים מחמת הסעודה דהיינו דברים שדרך לקבוע סעודה עליהם ללפת בהם את הפת, כגון: בשר, ודגים, וביצים, וירקות, וגבינה, ודייסא ומיני מלוחים, אפי' אוכלם בלא פת אין טעונין ברכה לפניהם, דברכת המוציא פוטרתו; ולא לאחריהם, דברכת המזון פוטרתו; ואם הם דברים הבאים שלא מחמת הסעודה, דהיינו שאין דרך לקבוע סעודה עליהם ללפת בהם את הפת, כגון: תאנים וענבים וכל מיני פירות, (וע"ל סימן קס"ח סעיף ח'), אם אוכל אותם בלא פת, טעונין ברכה לפנייהם דברכת המוציא אינה פוטרתו, דלאו מעיקר סעודה הם; ואינם טעונים ברכה לאחריהם, דכיון שבאו בתוך הסעודה בהמי"ז פוטרתם.

איזה מאכלים פת פוטר – בסוגית הגמ' בברכות (מא, ב) אמרו: "אמר רבי חייא פת פוטרת כל מיני מאכל כו'. אמר רב פפא הלכתא, דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה, אין טעונים ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם, ושלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה טעונים ברכה לפנייהם ואין טעונים ברכה לאחריהם". ועוד מובא שם, ששאלו את בן זומא: "מפני מה אמרו דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה אינם טעונים ברכה לא לפנייהם ולא לאחריהם? אמר להם, הואיל ופת פוטרתו".

ושיטת רש"י שם שפת פוטר רק מידי דמלפת. אך הראשונים מקשים מהמשנה (מב, א) שמבואר שפת פוטר גם פרפרת, ומוכיחים שגם דבר שלא בא ללפת את הפת נפטר מכח הפת. וכך קי"ל למעשה וכמש"כ המשני"ב (סק"א), שגם דברים שאינם באים ללפת את הפת, אם הם תבשילין שרגילין לבוא בתוך סעודת הפת שבאים במטרה להשביע, הם בכלל עיקר הסעודה ונטפלים להפת. [וכבר כתב השעה"צ (אות ב) "ולשון המחבר דכלל הכל בהטעם דמלפת בהם הפת, דחוק הוא"].

והנה קשה לקבוע כללים ברורים, מה נחשב "בא מחמת הסעודה" ומה נחשב "לא בא מחמת הסעודה". והדברים גם משתנים לפי מנהג המקום והזמן, וכפי שכותב הביה"ל (שם ד"ה כגון) לגבי פירות מבושלין. ויעוי' בתהילה לדוד (סק"א) שמביא מש"כ הרבינו יונה (ברכות כט, ב) ש"דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה" זה מה שאין דרך לאכול אותם שלא בשעת הסעודה, לעומת פירות וכיוצ"ב שהדרך לאכלן גם שלא בשעת הסעודה. וגדר זה מבואר גם במעשה רב (אות פב) "דברים הבאים בסעודה שלא מחמת הסעודה טעונין ברכה לפניו ולא לאחריו **היינו דברים שאינן קבועים להיות בתבשילי הסעודה**".

ולכן כל שדרך בני אדם לאכול בתוך סעודותיהם, מעיקר סעודה הם ונכללים עם הפת עצמו. ובימינו שאוכלים סעודות גם בלי פת, אז העיקר הקובע מה שהדרך להביאו בתוך ארוחה – שהרי זה נכלל בכלל הפת, ומה שהדרך לאכול גם לא בתוך ארוחה הרי זה מעיד שזה קינוח, ולכן אינו בכלל הפת.⁹

מים בתוך הסעודה – ואם כנים הדברים הנ"ל, יש להוסיף לבאר את ההלכה של "מים בתוך הסעודה" (לעיל קעד, ז) שיי"א שאי"ז נפטר בברכת הפת, הגם שודאי הוא חלק מתפריט הארוחה, מאחר שהדרך לשתות מים גם לא בארוחה¹⁰. ודעת החולקים היא רק בגלל ש"אין אכילה בלא שתיה" ולכן בהכרח הוא נכלל בכלל הסעודה, ומשא"כ קינוח שאי אפשר לומר ש"אין אכילה בלא קינוח".

⁹ ועפ"ז יובנו דברי התוס' בברכות (מב, א) שכותבים לגבי מרור שנחשב כבא מחמת הסעודה "כיון דרחמנא קבעיה חובה דכתיב "על מצות ומרורים יאכלוהו" הוי כמו דברים הרגילין לבא מחמת הסעודה דפת פוטרתו" (וכ"ה שיטת הגר"א, כמש"כ הביה"ל תעג, ו ד"ה ואינו). ובפשטות דבריהם צ"ב טובא, מדוע מה שחייבתו התורה, יחשב מחמת כן כדברים הבאים מחמת הסעודה, אך למבואר בפנים א"ש, שהכלל הקובע הוא מה שמישך שייכא לסעודה זו ודו"ק. ויש שביארו שלכן הסתפק החפץ חיים האם לברך על קומפוט, מאחר שסו"ס זה ודאי חלק ממרכיבי הסעודה, שנאכל בד"כ רק בתוך סעודה (עי' וזאה"ב בירור הלכה יג-ב). אך נראה שבדבר שודאי בא לקינוח, אז כל כולו מעיד על רגילותו בתוך הסעודה לשם קינוח, וביותר, שהרי לפעמים יש ארוחות שמדלגים על מנה אחרונה, וממילא זה מוכיח שאי"ז בהכרח חלק בלתי נפרד מתפריט הארוחה. וצ"ע בכל זה.

¹⁰ וגם לדעה זו כותב המשני"ב (קעד, לג) שיין היה נפטר בברכת הפת (אילולי הטעם "שקובע ברכה לעצמו"), מחמת שהוא סעיד ליבא טפי וגם בא להמשיך תאות האכילה, ומשא"כ שאר המשקין.

ירקות - המשני"ב (סק"ה) כותב: "הוא הדין חזרת וקישואין ומלפפונות חיים או צנון ובצל, גם כן צריך לברך עליהן [אכן אם אוכל חזרת או צנון ובצל וכדומה עם בשר הן נעשין טפל לבשר והבשר ללחם]". אך פשוט שלפי מנהגינו כהיום, כל הירקות שמוגשים בעת הסעודה, נחשבים באים מחמת הסעודה ונפטרים בברכת הפת (חוט שני עמ' קסח). ובהכרח שבזמנו של המשני"ב היו מינים אלו נדירים, ולא היו נאכלים למזון ולשביעה.

מיני ירקות בסימני ליל ראש השנה – יש לדון האם מיני הירקות שלא אוכלין כל השנה, והדרך לאכול מהם בסעודת ליל ר"ה, יחשב כבאין מחמת הסעודה¹¹. ולמעשה ההוראה היא¹², שטוב לקחת פרי האדמה שודאי לא בא מחמת הסעודה (כגון בננה) ולברך עליו בורא פרי האדמה ולפטור את כל הסימנים (קרא ורוביא). ואם אין לו מין שכזה, יקח סוכר ויברך עליו שהכל ויכוין לפטור בזה את כל מיני הירקות של הסימנים.

מרוו בליל הסדר – מצינו מחלוקת האם ה"מרור" שנאכל בליל הסדר, נחשב כבא מחמת הסעודה, ונפק"מ שאם לא נחשב מחמת הסעודה יש לכוין בעת ברכת "האדמה" על הכרפס לפטור את המרוו (עי' במשני"ב תעג, נו ובביה"ל שם ד"ה ואינו). ויעוי' מש"כ בהערה לעיל בסמוך.

אבטיח – יש לברך עליו בתוך הסעודה, כי בדרך כלל הוא בא לקינוח [זולת אם קבעו את הסעודה עליו ואוכלים אותו על הפת¹³] (חוט שני עמ' קסח).

מאפה עם פירות וכדו' – המשני"ב (סק"ד) כותב בשם היד הקטנה, לגבי תבשיל פירות עם בשר או שומן ודבש (שקורין עפ"י"ל צימע"ס), שמאחר שכל עיקרן בא למזון ולסעודה ולא לקינוח בעלמא אלא בתורת תבשיל כשאר תבשילין שנעשין מלפת וירק, שאין צריך לברך עליהם מטעם זה. אך מסיים שלצאת ידי ספק כשרוצה לאכול צימע"ס מפירות מבושלים, יקח תחלה איזה פרי חי ויברך עליה להוציא את זה, ואם אין לו פרי חי יאכל תחלה וסוף עם פת. ולפי מנהגינו היום, נשתנו מנהג האכילה, וזה נחשב שבא מחמת הסעודה ולא צריך ברכה (חוט שני עמ' קסח). וה"ה בסלט המכונה 'וולדאף' (שמורכב מחתיכות תפוחי עץ) שמוגש עם שאר הסלטים בתחילת הסעודה.

קומפוט וכדומה – המשני"ב (שם) כותב, שמה שמביאין מעט פירות מבושלין לקינוח סעודה (שקורין קאמפאט), זה ודאי לא בא למזון כלל רק לקינוח סעודה וצריך ברכה¹⁴.

מנה ראשונה המוגשת מפירות – ישנם מקומות שמגישים פירות למנה ראשונה (שכיח באירועים ובמקומות חמים בסעודת היום), ויש פולמוס שלם האם זה טעון ברכה או לא (עי' בתשובות והנהגות א, קעז; ג, סט). ובחוט שני (ברכות עמ' קסח) מובא: שלא צריך לברך על זה, דכל מה שבא בתחילת הסעודה, הוא לעורר את האדם לסעודה¹⁵, ולא דמי ללפתן בתוך הסעודה.

תפוח בדבש בליל ראש השנה – המשני"ב (תקפג, ג) כותב שגם אם אוכל את התפוח אחר ברכת המוציא, מ"מ צריך לברך עליו.

שיירי מאכלי צדיקים – תשובה מעניינת כותב בשבט הלוי (ט, כא) אודות מנהג החסידים, כשבאים לשולחן של רבותיהם בליל ש"ק אחרי סעודתם קודם בהמ"ז, שאוכלים משיירי מאכל הצדיק ואינם מברכים, ונשאל, שהרי הם כבר אכלו ושבעו, ואין אכילה זו לא לשובע ולא ללפת הפת, אלא בתור סגולה, ואמאי נחשב זה כדברים הבאים מחמת

¹¹ במנהגי מהרי"ל (הל' ר"ה אות יב) מובא, שהמהרי"ל לא היה מברך על ה"כרתי" (שקורין לאו"ך), כי היה סבור שזה נחשב כבא מחמת הסעודה. ובמקראי קודש (ר"ה סימן ז) כותב בתוך דבריו בפשיטות, שאין מברכין על הסילקא כרתי וקרא. ובהליכות שלמה (פ"א סי"ח) מובא, שהקרא ודאי בזמנינו לא נחשב כבא מחמת הסעודה, ויברך עליו האדמה ויפטור את שאר המינים (רוביא סילקא וכרתי).

¹² חוט שני עמוד קסח; קובץ שערי הוראה ח"ח עמ' קז בשם הגריש"א.

¹³ ראה בדינים והנהגות (פ"ו ה"ח) שהחזו"א היה אוכל בננות בסעודה בלי לאכול לחם ביחד עמו, ולא בירך שהיה אצלו עיקר הסעודה. והכונה שהיה אצלו העיקר כפשוטו (תו"ה ג, סט).

¹⁴ בתשובות והנהגות (א, קעז) כותב: "אבל שמענו עדות נאמנה הלכה למעשה, שבזקנותו חזר בו (החפץ חיים) ובעצמו לא בירך על קמפוט (עיין בספר "הצדיק רבי שלמה" עמוד קיט שמביא ג"כ עדותו מהחפץ חיים שאין מברכין על קמפוט, וכ"כ בהקדמת "לב אליהו"). אולם בחוט שני (עמ' קסח) כותב: "ומה שאומרים שהח"ח חזר בו מפסק זה בסוף ימיו, ואמר שלא לברך ע"ז באמצע סעודה, זה אינו, דרגילין לאכלו לקינוח, ועל כן שפיר מברכין ע"ז באמצע הסעודה. ואמנם מי שאוכלן בתוך הסעודה כדי להשלים את הסעודה, ולא לשם קינוח, כיון דזה צורך עיקר סעודתו בזה אינו צריך לברך דנפטר בברכת הפת, ואפשר שזה היה המעשה אצל החפץ חיים". וע"ע בארחות רבינו (ח"א עמ' פא) שמביא מה שאמר לו הג"ר הלל זקס בשם אביו שהחפץ חיים אמר לו: שהדעת נוטה שכן צריך לברך, אבל כנראה שהח"ח בעצמו לא ברך, ואפשר שהיה אצלו מהדברים הבאים מחמת הסעודה". ולמעשה מובא שם שהקה"י היה מברך.

¹⁵ ובאמת הדין הזה ש"גורר" לא מצריך ברכה ראשונה אינו פשוט, וכמש"כ השעה"צ (קעד, מה), ויעו"ש (אות מד) שדן גם שלא ברור שזה מועיל אם אכלו מיד בתחילת הסעודה אחר המוציא. ויש שמורים לברך על מנה ראשונה מפירות (עי' וזאה"ב בירור הלכה יג-ב), ומסתבר שמי שלא רגיל בזה, שזה לא יחשב לו כדברים הבאים מחמת הסעודה, וצ"ע.

הסעודה. והשיב: "אנשים אלה שעושים כן דעתם להמשיך בסעודה במקום עריכת השולחן ע"י רבם, וכיון דאנן קי"ל (קעח, ד) דיכול לאכל במקום אחר בפרט כשדעתו על כך, וקי"ל (קעז, ב) דלדידן לעולם לא מצוי מציאות זה שצריך לחזור ולברך על דברים הבאים תוך הסעודה לפני בהמ"ז לפי שאין רגילים להמשיך מן הפת עד בהמ"ז, א"כ חסידים אלה סומכים על זה שיהיה מה שאוכלים מסעודת רבם כהמשך סעודה עד בהמ"ז".

יסוד הדין של 'פת פוטרת כל מיני מאכל' – הנה הערוך השולחן (סעיף א) הבין, שהדין של "פת פוטר כל מיני מאכל" הוא דין חדש, בלי שום שייכות לדין של עיקר וטפל, אלא שהברכה עצמה פוטרת. וכך הוא כותב: "הפת פוטר כל מיני מאכלים הבאים בתוך הסעודה השייכים להסעודה, והיינו דברים שדרך לקבוע סעודה עליהן ללפת בהן את הפת, כמו בשר ודגים ביצים ירקות חמאה גבינה חלב ודייסא, וכל מיני תבשילין שהן לשם אכילה ושביעה וכן כל מיני מלוחים ואפילו אוכלן בלא פת, אין טעונין ברכה לפנייהם **דברכת המוציא פטרתו**, ולא לאחריהם דברהמ"ז פטרתו, **דאותם שהאדם אוכל עם הפת עצמו אין אנו צריכין לטעם דברכת המוציא פטרתו שהרי פטורים מטעם עיקר וטפל, אלא טעם דברכת המוציא לאותם שנאכלים בלא פת**. ונמצא ששני פטורים יש, האחד מה שהפת פוטר והיינו המאכלים שאוכלים פת עמהם והפטור הוא משום עיקר וטפל, והשני מה שברכת המוציא פטרתו והיינו כל שבאים לשם אכילה ושביעה ברוב תבשילין שלנו שהן עיקר הסעודה"¹⁶.

אולם יש להוכיח שודאי שני הדינים יסוד אחד להם, כן מבואר מדברי המג"א (קעז, א) שכותב על הדין שפת פוטר כל מיני מאכל "דהן טפלים לפת וכמ"ש סימן ריב". וכן משמע בדברי התוס' (ברכות מד, א ד"ה מברך) והבהע"מ (כט, א), דברי הבעה"מ יובאו להלן בסעיף ה.

ולכן צ"ל, שכשם שבעלמא הטפל נפטר בעיקר, כך גם כל הסעודה נפטר בפת. וכמש"כ החיי אדם (מג, א): "כיון שהלחם עיקר חיי האדם, לפיכך אם קבע עצמו לאכל לחם ובירך עליו, הרי כל מה שיאכל בתוך הסעודה מדברים הרגילים לבוא בתוך הסעודה מחמת הסעודה לאכול לשבוע כגון כו' נעשה הכל טפל לפת ואין צריך לברך עליהן". וגדולה מזו מבואר בסימן קעז, שגם יין פוטר כל מיני משקין, וביארו הראשונים "לפי שעיקר משקה הוא והוא ראש לכל מיני משקין ולכך הוא העיקר והן טפלין לו". (ויש בזה נפק"מ כדלהלן).

ויש להוסיף ביאור בזה ע"פ מש"נ לקמן בסעיף ה, להוכיח ממה שעיקר וטפל פוטר רק כשביה דעתו על הטפל, שהדין של "עיקר וטפל" אינו שהטפל לא מצריך ברכה, אלא שברכת העיקר מועלת גם לטפל, וכפי שהוכיח בתשובות והנהגות (ג, סט) מההלכה של תערובת (ריב, א) שהולכים אחרי הרוב, וזה גם מוכיח שברכת העיקר מועלת לטפל. וממילא מובן שגם בפת ניתן להבין שברכת הפת מועלת לכל מרכיבי הסעודה.¹⁷

לא חפץ באכילת פת – המשנ"ב (סק"ג) מביא מה שמסתפק המג"א, באדם שלא חפץ באכילת פת, ואוכל את הפת רק כדי לפטור את כל המאכלים מברכה, האם גם בכה"ג הפת פוטרת את כל המאכלים (ובימינו שממעטים באכילת פת, זה מאוד שכיח). וכך כותב המשנ"ב: "דלא שייך לומר שהם נטפלים להפת כיון שלא היה חפץ באכילתו, וכל שכן כשאכל רק פחות מכזית¹⁸, או אולי כיון דדרך העולם לקבוע סעודה על הפת ברכת הפת פוטרתו בכל גווניו". ומצדד המשנ"ב: "דבאופן זה, טוב יותר שיברך על השארי דברים הברכה הראויה לכל אחת ולא יאכל פת כלל, אם לא בשבת יום טוב, דאז מצוה לאכול כזית פת¹⁹ חשוב הוא, ונעשו הכל טפלים לו".

וכותב הערוה"ש (סעיף ב) ע"פ דבריו הנ"ל: "ואין בזה שום ספק, דבשלמא אם הפטור היה מחמת הפת בלבד, שפיר מספקין בזה, אבל הפטור הוא מטעם ברכת המוציא גם כן, וכיון שבירך המוציא נפטרו כל המאכלים הבאים מחמת הסעודה אפילו אכל פת רק כזית, דפחות מכזית אינו יכול לברך ברהמ"ז, והרי גם להמאכלים אנו צריכים לברהמ"ז לפוטרו מברכה אחרונה כמ"ש, וכמה עשירים שמאכלם פת מועט וכי נחלק בינם לבין כל העולם".

הרי מבואר, שערוה"ש לשיטתו שביאר שברכת ה'המוציא' פוטרת כל מיני מאכל, לא הבין את ספיקו של המג"א, כי סו"ס הרי הוא מברך ברכת המוציא. אולם כאמור גם הדין של פת פוטר כל מיני מאכל, מיוסד ומורכב אהא שכל מיני המאכל נחשבים כטפלים לפת, ולכן מובן שמסתפק המג"א אם שייך לדון כן גם כשאינו חפץ בעצם לאכול פת.

¹⁶ ראה מש"כ לעיל (סי' קסח ס"ז) אודות מי שאוכל פת הבאה בכיסנין שמספק ברכתו מזונות, ואח"כ אוכל ירקות או שתיה ומברך על זה, מדוע לא נימא שיש כאן ספק שהפת פוטר כל מיני מאכל. ולפי"ד הערוה"ש מיושב, שהברכה פוטרת, וזה אמור רק כשמברך המוציא ולא כשמברך מזונות.

¹⁷ ויש לציין גם מש"כ הריטב"א (מא, ב ד"ה אמר להם) לבאר מדוע פת פוטר כל מיני מאכל, וז"ל "לא מדין טפלה, דלא מיקרי טפלה כלל אלא כשנאכל עמו כגון דברים הבאים ללפת הפת, אבל כל היכא דלאו ללפת לא מיקרי טפלה, אלא הכי קאמר הואיל דפת פטרתו, משום דפת הוא עיקר ופת חשוב, והוא כדאי לפטור את כולן כשבאין מחמת סעודה, דאע"ג דלאו טפלה עשאוהו כטפילה לפי שפת עיקר סעודה לכל אדם כנגד כל דבר שיבא אחריו מחמת סעודה".

¹⁸ יש לציין, שאם אוכל פת פחות מכזית וכביצה, יש נידון אם מחוייב בנטילת ידיים ואכ"מ.

¹⁹ ראה במשנ"ב (רצא, ב) שמביא מחלוקת אם די לצאת סעודת שבת בשיעור כזית פת או שצריך מעט יותר מכביצה.

ואכן המג"א (קעז, א) מעלה את ספיקו הנ"ל, מיד אחרי שכותב שפת פוטר כל מיני מאכל מצד "דהן טפלים לפת וכמ"ש סימן ריב" – ואז כותב "ולכן נראה לי, דאם אין חפץ לאכול פת ואוכל מעט פת ומברך עליו המוציא אין פוטר המאכלים, דהא לא קי"ל כר"ח דאמר פת פוטר כל מיני מאכל, אלא דוקא בקובע סעודתו על הפת אמרינן דכל המאכלים מחמת הפת הן באים, אבל כשאין חפץ לאכול פת אינו פוטר, וכ"ש אם אוכל פחות מכזית כנ"ל. ואפשר לומר כיון דדרך לקבוע סעודה עליהם הפת פוטר, וצ"ע לכן לא יברך עליהם ולא על הפת אם לא בשבת ויו"ט".

פחות מכזית – והנה מדברי המג"א משתמע, שגם אם אוכל פחות מכזית זה פוטר את שאר המאכלים, ורק כשאוכל במטרה רק כדי לפטור את שאר המאכלים דן בזה.

אולם האגרות משה (או"ח ד, מא) כותב: "דאם אכל פחות מכזית פת לא נפטרו כל המינים שיאכל מברכה ראשונה, עיין במג"א סימן קע"ז סק"א והוא מסתפק גם באכל כזית אם עיקר סעודתו הוא על הבשר והדגים ולא על הפת, אך שכתב וכל שכן אם אוכל פחות מכזית, עיין במח"ש ובלב"ש ובפמ"ג כו'. אבל כשאכל פחות מכזית אין זה נחשב סעודה כלל, וכיון שאין הלכה כר' חייא בפת צריך לברך על כל דבר ברכתו השייך לו, ולכן אסור ליכנס לספק ויחליט תחילה אם יאכל כזית פת או לא, כדי שידע אם צריך לברך על המינים שיאכל או שנפטרו בברכת הפת. וגם בשביל הברכה דעל נטילת ידים צריך להחליט כו', על כן ודאי טוב לכתחילה שיאכל כביצה, אבל אם אינו רוצה אלא לאכול כזית פת נמי צריך לברך על נטילת ידים".

וע"ע בדגול מרובה (סי' קסז) שכותב "שאם אכל בשעת המוציא פחות מכזית, אין אכילה זו חשובה שיגרר אחריו מה שיאכל אחר כך לפטור מן הברכה". וכ"ה באשל אברהם (בוטשאטש שם) "שכל הסעודה נגררת אחר ברכת המוציא והכל טפיל לה, וכיון שאכילה סתם היא בכזית אין להטפיל כי אם לאכילת כזית" (ועי"ש מש"כ לגבי אכילת מצה).

ובספר 'וזאת הברכה' (עמ' 71 הע' 7) כותב שדעת הגריש"א זצ"ל, שגם בפחות מכזית נטפלים המאכלים.

בדברי השו"ע שמיני קינוח "אינם טעונים ברכה לאחריהם דכיון שבאו בתוך הסעודה בהמ"ז פוטרם" – עלינו להבין, מדוע מיני קינוח זוקקין ברכה לפנייהם ולא לאחריהם²⁰. וכותב המשנ"ב (סק"ז) "דלענין ברכת המזון נטפלים הם להסעודה, דכיון שעתידי לברך על כל מה שאכל גם זה נכלל עמו". ומבואר מדבריו, שיותר קל ליטפל לענין ברכה אחרונה, מאשר לגבי ברכה ראשונה. ויסוד הדברים במאירי (ברכות מא, ב ד"ה אע"פ) שכותב "ודברים הבאים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה כגון שהביאו פירות בשלחן לקינוח סעודה וקפצו ואכלום בתוך הסעודה שלא לצורך לפתן, טעונים ברכה לפנייהם שלא עלה על הדעת להיות נכללות בברכת הפת, ומ"מ אין טעונות ברכה לאחריהם **מכיון שנטמעו נטמעו**". אך עדיין הדברים טעונים הסבר (ועי' בשבט הלוי ח"ג סי' י).

אולם באמת לא סגי בדברים הללו, כי הרי מבואר לעיל (בסימן קעד) בדבר שנאכל קודם הסעודה, והוא דבר שטעון ברכה גם אם נאכל בתוך הסעודה, ומכאן אכילתו לפני הסעודה פוטר את המין הזה שיאכל גם בתוך הסעודה מברכה ראשונה, ומכאן זה בגלל שיש לו שייכות לסעודה לכן ברכת המזון פוטרת גם אותו, וי"א שגם אם אינו פוטר אם דעתו לאכול מהמין הזה גם בתוך הסעודה, הו"ל הכל כאכילה ושתיה אחת וברכהמ"ז פוטר. והדברים צ"ב, שהרי סו"ס זה נאכל קודם הסעודה, ומה שהוא פטר בברכה מה שיאכל בתוך הסעודה, אין טעם שבגלל זה נדונו כטפל לסעודה.

ולכן נראה להציע בזה ביאור אחר, והוא מש"כ הבעה"מ (ברכות כט, א) וז"ל, "שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה, כגון תאנים וענבים הנאכלים בפני עצמן ולא עם הפת, טעונים ברכה לפנייהם שאין נעשין טפלה לפת, ואין טעונים ברכה לאחריהן שברכת המזון פוטר, דדעתיה דאינש על כל מה דאכל, וכל מה שבא בתוך הסעודה הוא מכלל השביעה דכתיב בה "ואכלת ושבעת וברכת" וגו'". ומבואר דבר נפלא, שכל מה שיש לו קשר לסעודה, ונכלל בכלל הסעודה, הוא בכלל ברכת המזון דקרא, ולכן גם קינוח שלא נחשב טפל לפת, מ"מ הוא בכלל ברכת המזון.

ועפ"ז א"ש שגם אם אכל מאכל קודם הסעודה, בכל אופן שנוכל להגדיר שזה חלק מהסעודה, אז הוא יכלל בברכת המזון, ולגבי זה יתכן להגדיר שהיה כאן סעודה אחת שהיה בו פת באמצעו.

אולם לפי"ז צ"ב, מדוע "דברים הבאים לאחר הסעודה" טעונים ברכה גם לאחריהם, ובשלמא לפי המהלך הראשון, אז הדברים הללו אינם נטפלים גם לברכה אחרונה (וכמש"כ המשנ"ב ס"ק יד), אך לפי"ד הבעה"מ מדוע גם זה לא יכלל בכלל ברכת המזון. אולם הבעה"מ (שם) מיד ממשיך וכותב: "אבל דברים הבאים לאחר הסעודה אע"פ שבאו קודם ברכת המזון, טעונים ברכה בין לפנייהם בין לאחריהם, שאין נחשבים מכלל הסעודה" ודו"ק.

המשך סעיף א – ואם בתחלת אכילתו אכל הפירות (עם הפת) ובסוף אכל עמהם פת, אפילו אם בינתיים אכל מהם בלא פת, אינם טעונים ברכה אף לפנייהם.

²⁰ וראה ברשב"א (ברכות מא, ב) שכותב שזה באמת ביאור שיטתיה דרב ששת שסובר שטעון ברכה גם לאחריו "דכיון דלא באו ללפת ממש עד שאינן נפטרינן בפת אף הן אינן נפטרינן בברכת המזון". ובדעת רב הונא שסובר שלא טעון ברכה לאחריו, כותב הרשב"א: "ומשום הכי קאמר רב הונא דאין טעונין ברכה לאחריהם, כיון דסייעו קצת באכילת המזון, ועוד דאינהו גופיהו זייני הילכך בהמ"ז פוטרין".

אכילת פירות עם פת – השו"ע (סעיף א) כותב: "ואם בתחילת אכילתו ובסוף אכילתו אכל את הפירות עם הפת (גם אם בינתיים אכל מהם בלא פת), אינם טעונים ברכה אף לפנייהם". והטעם, כיון שאכל אותם תחלה וסוף עם פת, נחשבים כדברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה (משנ"ב סק"ח). ומוסיף המשנ"ב, שזה בתנאי שהובאו ללפת בהם את הפת ולא לקינוח, דאם הובאו רק לקינוח אף שאכל עמהם מקצת פת תחלה וסוף לא מהני, ומה שאוכל בלא פת צריך ברכה [דמה שאוכל עם הפת לעולם אין צריך ברכה, דנטפלים הם להפת²¹]. ולמעשה כותב המשנ"ב (סק"י) שמאחר שיש ראשונים שחולקים שלא מהני מה שאוכל תחילה וסוף עם הפת, לכן לכתחילה ראוי לזהר בזה ע"ש.

ויש לציין בזה את דברי הגרשז"א (אהל ברוך עמ' רמז) שכותב עפ"ד המשנ"ב הנ"ל: "ויש לדעת, דדוקא אם קבע בתחילה לאכול הפת עם הפרי דחשיב שבא ללפת הפת אז מועיל מה שבתחילה אוכלו עם הפת לפוטרו מברכה, אבל בקומפוט אם רוצה לצאת מספק ברכה, צריך שיאכלנו כל העת עם לחם ורק אז נפטר מברכה, וזה פשוט".

סעיף ב – ודברים הבאים לאחר סעודה קודם ברכת המזון, שהיה מנהג בימי חכמי הגמרא שבסוף הסעודה היו מושכים ידיהם מן הפת ומסירים אותו וקובעים עצמם לאכול פירות ולשתות, כל מה שמביאים אז לפנייהם, בין דברים הבאים מחמת הסעודה בין דברים הבאים שלא מחמת הסעודה, טעונים ברכה בין לפנייהם בין לאחריהם, דהמוציא ובהמ"ז אין פוטריין אלא מה שנאכל תוך עיקר הסעודה; ודין זה האחרון אינו מצוי בינינו, לפי שאין אנו רגילין למשוך ידינו מן הפת עד בה"מ.

"ודין זה האחרון אינו מצוי בינינו לפי שאין אנו רגילין למשוך ידינו מן הפת עד ברכת המזון" – אך יש לעיין, שהרי הביה"ל (ד"ה שאין) מביא שיי"א שהקובע זה לא עקירת השולחן, אלא סילוק הפת, וכבר העיר הגרשז"א (אהל ברוך עמ' רמז) מאחר שלא רגילים כלל לאכול פת לאחר שאכל את הקומפוט או שתה קפה וגלידה וכדו', וא"כ אם ירצה אז לאכול דגים או בשר, למה שלא יברך, ומ"ט כתבו הפוסקים שרק בסעודות גדולות מצוי כעין עקירת שולחן (עכ"ד). וצ"ל, שהקובע זה לא דעת האדם, אלא המציאות שסילקו את הפת, ולכן גם אם אין דרכו לאכול פת אחרי המנה האחרונה, אי"ז נחשב סילוק מהפת כל שלא עשה פעולה שמגדירה את הפסקת וגמר הסעודה.

סעודת שבת – ויש להוסיף, שגם אלו שבסעודות שבת מסלקים את כל החלות מהשולחן, גם זה מסתבר שלא יחשב סילוק הפת, מאחר שאם ירצה לאכול עוד חלה יוכל לאכול חלה, ואין זה סילוק והפסקת וגמר הסעודה.

ערב פסח שחל בשבת – בערב פסח שחל בשבת, שמתחילים לאכול באיזה פינה בבית לחם (או פיתה), ואח"כ משנים מקום לשולחן להמשך הסעודה, מסתבר שזה לא יחשב "עקירת השולחן", מאחר שהמטרה זה לא סילוק מהפת והפסקת וגמר הסעודה.

חתונות – בחתונות שמסלקים ממש את כל השולחן (לפני ברכת המזון), ואם ירצה לאכול עוד חלה אין ביכלתו, יש לדון שזה יחשב כעקירת השולחן (שבה"ל א, רה). ולכן במקומות כאלו העצה היא, שיהיה בדעתו לאכול עוד קצת פת בסוף, ואז אין בזה עקירת השולחן (עי' וזאה"ב פ"ח).

עריכת השולחן מחדש למנה אחרונה – יש מקומות שאוכלים ארוחה בליל טו בשבט [ובפרט כשחל בשבת], ובסוף הסעודה מחליפים ניילון ומגשישים שם את הפירות טו בשבט. או בסעודת ליל שבת שמוזמנים אורחים רק למנה אחרונה, ומחליפים את הניילון ומגשישים שם מנה אחרונה. ולכאורה יש לדון שזה יחשב עקירת השולחן לכה"פ לשיטה של סילוק הפת – וכפי שכותב הביה"ל "ובסעודות גדולות שרגילין למשוך ידיהם מן הפת ולערוך השלחן במיני פירות וגם לשתות, י"א דאף בזמנינו שייך דין זה וצריך לברך עליהם". ועכ"פ זה ברור שמי שעושה שלום זכר בביתו אחרי הסעודה (וממתין עם ברכת המזון עד אחרי השלום זכר), ומסלק ומחליף את השולחן לשולחנות מתקפלים וכדו', שזה ודאי יחשב כעקירת השולחן.

ובכל אופן יש לציין, שעיקר הנידון הוא לגבי ברכה אחרונה על מנה אחרונה, אבל דברים הבאין מחמת הסעודה, האריך הביה"ל (ד"ה שאין) לדון שאי"ז בכלל "דברים הבאין אחר הסעודה" שצריכין ברכה אחריהן. ובכל מקום שיש ספק יש לסמוך על זה (עי' ביה"ל ד"ה למשוך).

היסח דעת – אם נטל את הכוס כדי לברך, דן הביה"ל (ד"ה למשוך) אם זה נחשב כסילוק סעודה. ומצדד שבדברים הבאים מחמת הסעודה, ודאי דיש לסמוך שלא לברך, מאחר שבלא"ה כאמור לעיל י"א שאין בזה את הדין של "דברים הבאים מחמת סעודה".

²¹ כ"כ השעה"צ אות יג. ומקור הדברים בפמ"ג (א"א אות ג) שכותב "הא כשאוכל עם הפת אע"ג דאין כוונתו ללפת מ"מ נפטר בהמוציא". אולם יעוי' בשבט הלוי (ו, כא) שכותב: "מיהו דוקא אם אוכל עם פת ממש, דהפת נעשה עיקר כאשר היה נהוג בימי קדם, אבל כהיום שאוכלים פת מעט, וגם אם לוקחים מעט פת דעתו על הפירות ולא על הפת". וע"ע היטב במשנ"ב (קסח, סה) עם יין עם פת.

סעיף ג - ואם קובע ליפתן סעודתו על הפירות, הווי ליה הפירות כדברים הבאים מחמת הסעודה; ואפילו אם אוכל מהפירות בתחלת סעודתו בלא פת, אינו מברך לא לפנייהם ולא לאחרייהם, ויש חולקין, ולכן טוב שיאכל בתחלה מהפירות עם פת, ואז אפי' אם אח"כ יאכל מהם בלא פת אינם טעונים ברכה כלל. הגה: ואף על פי שאינו חוזר לבסוף לאכול עמהם פת, מאחר שיעקר קביעות היה עלייהו (ב"י בשם הר"י).

קביעת סעודה על פירות - מצוי אצל אנשים היום, שקובעים סעודה על פירות וכדומה ובתחילה אוכלים פת. ומביא השו"ע מחלוקת בזה, ומכריע שיאכל בתחילה מהפירות עם הפת [ולא רק מעט²²]. והגם שלעיל (סעיף א) הבאנו שבסתם פירות ראוי להחמיר גם אם אוכל עם הפת בתחילה ובסוף, כאן עדיף שקבע על הפירות.

ויש לציין מש"כ המשנ"ב (רח, יג) לגבי חולה שאוכל שקדים בתוך הסעודה, שמאחר ועיקר קביעת סעודתו לכתחילה עליהם, ממילא הו"ל כקובע סעודתו על הפירות שאינו מברך עליהם.

סעיף ד - אף על פי שלא היו הפירות לפניו בשעה שבירך על הפת, כיון דלפת את הפת הם באים אינם טעונים ברכה כלל.

סעיף ה - אם אחר שבירך על הפת שלחו לו מבית אחרים שאינו סמוך עליהם ולא היה דעתו על הדורון, אפי' מדברים שדרכן לבא ללפת את הפת צריך לברך עליהן כדין נמלך. (הגה: ולא ראיתי נזהרים בזה, ואפשר דטעמא דסתם דעת האדם על כל מה שמביאין לו בסעודה וע"ל סי' ר"ז).

בדברי הרמ"א "סתם דעת האדם על כל מה שמביאין לו בסעודה" - הערוך השולחן (סעיף ט) כותב: "ואין זה טעם מספיק כמובן, אא"כ במקום שכן דרך השכנים לשלוח זה לזה או הקרובים שולחים זה לזה, אבל בלא"ה אם במקרה שלח אחד לחבירו באמצע הסעודה איזה תבשיל, צריך לברך עליו ברכתו, אם לא כשאוכלם עם פת דאז נעשה טפל להפת ואין צריך לברך". וכן מבואר בדברי הלבוש (ס"ג) ושו"ע הרב (ס"ה) שכותבים "ואין נוהגין כן, מפני שבינינו הוא דבר מצוי ששולח אחד דורון לחבירו". אך יעוי' בתהילה לדוד (סק"ד) שהבין שכונת הרמ"א שבכל גוני יש דעת כללית, אך נתקשה בדין של המשנ"ב (קעד, יח) ודו"ק.

פת פוטר כל מיני מאכל מצד דעת האדם - הנה מדברי השו"ע והרמ"א הנ"ל מתבאר, שמה ש"פת פוטר כל מיני מאכל", זה רק מצד דעת האדם, ולכן אם הביאו לו דברים שלא היה דעתו עליהן, אינם נפטרים מחמת הפת.

ולמעשה גם בדין "עיקר וטפל" הכללי מבואר בתוס' (ברכות מד, א) שצריך שיהיה דעתו על זה. ולכן כותבים התוס' שם, שאם בשעה שאכל פירות גנוסר לא היה שם עדיין מליח ופת דלא היה יודע שיחלש לבו מחמת המתקנות, אז אין בזה את הדין של עיקר וטפל. וע"ע בשעה"צ (קעד, מו) שכותב "ואפשר דמה שרגילין לקח מעט יי"ש אחר שאוכלין דגים או דג מלוח, הוא ג"כ בכלל טפל אם הוא רגיל בכך - כי אם אינו רגיל אז זה לא היה בדעתו ואין בזה את הדין של עיקר וטפל.

והחזו"א (כז, ט) כותב שמוכח מינה, שהגדר של "עיקר וטפל" אינו שהטפל לא מזיק ברכה, רק הגדר הוא, שברכת העיקר מועלת גם להטפל, ולכן זה מועיל רק כשהיה לו דעת. וע"ע בסעיף א שביארנו עפ"ז, את הדין של "פת שפוטר כל מיני מאכל" הגם שזה לא טפל ממש, וכן בתערובת של רוב ומיעוט.²³

והנה הבעה"מ (ברכות כט, א) כותב על הדין של "פת פוטר כל מיני מאכל", וז"ל: "וא"ת מאי קמ"ל מתניתין היא, זה הכלל כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפלה. צריכא, דאי ממתניתין הוה אמינא הני מילי בדבר שבא עם הפת, דכי בריך אריפתא הוה דעתיה עליה נמי, אבל הכא דבעידנא דברוך ברכת המוציא אכתי לא אייתו קמיה הנך דברים הבאים מחמתה סעודה ולא הוה דעתיה עלייהו בשעת ברכה מעולם, אימא ליבעי ברכה בתחלה, קמ"ל כיון דטפילה נינהו לא בעי ברכה".

ובפשטות כוונת הבעה"מ, שבאמת אין צריך דעת ב"עיקר וטפל" ודלא כמש"כ התוס' הנ"ל (וכ"כ בחוט שני ברכות עמ' רטו; וע"ע בתהלי"ד סק"ד). אולם יעוי' במג"א (ריב, ב; מובא במשנ"ב כאן ס"ק יח) שכותב, שכוונת הבעה"מ רק בפת מצד שיש קבע לסעודה ודעתו על כל מה שיביאו לו, אבל בשאר עיקר וטפלה גם הבעה"מ מודה דבעינן שיהא דעתו עליו. וע"ע בב"ח (רו, ד) ובדרישה שם ובט"ז (רו, ז).

ולגבי "יין שפוטר כל מיני משקין", ראה בב"ה"ל (קעד, ב ד"ה יין) שכותב, שאפילו לא כוון בעת ברכתו לפטור אותם אלא בסתמא, אעפ"כ אמרינן דממילא נטפלים לו.

²² ביה"ל ד"ה טוב.

²³ והנה צ"ע מדוע בסי' ריב מבואר במשנ"ב שם שאם לא היה דעתו על הטפל, מברך עליו רק ברכת שהכל, ואילו כאן משמע שמברך עליו את ברכתו המקורית. וצ"ל שהגם שנחבאר בפנים שהדין של "עיקר וטפל" הוא שברכת העיקר מועלת לטפל, מ"מ יש עוד דין שהטפל לא מזיק ברכה [ומ"מ חייב לברך שהכל מצד שאסור לאדם ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה]. ולכן מובן שב"פת פוטר כל מיני מאכל" יש לדון רק מצד שברכת העיקר מועלת לטפל, ולכן הוא זוקק את ברכתו המקורית ודו"ק.